

С. 63. *І хробаків отруйливих безоких...*— У давнину нешкідливих дощових хробаків помилково вважали отруйливими. *Осяяним вогнем Гіперіона!*— Тобто яскравим сонцем. *Гіперіон*— одне з імен давньогрецького бога сонця Геліоса.

С. 68. *Був би ти єдиноріг, тебе згубили б гордість і шаленство...*— *Єдиноріг*— казкова тварина. Ловили єдинорогів нібито так: мисливець ховався за деревом, і тоді розлютований звір вганяв ріг у стовбур дерева з такою силою, що вже не міг його висмикнути. Про властивості єдинорогів розповідається в популярній за часів Шекспіра «Природничій історії» давньоримського вченого Плінія (англійський переклад Голленда). *Був би ти ведмідь, тебе забила б кінь*.— Ще одне помилкове природниче уявлення давніх часів. Вважали, що коні та ведмеді ворогують між собою. Кінь, зустрівшись з ведмедем, нібито обов'язково вбиває його ударом копита. *...плями цієї спорідненості...*— тобто плями на шкурі леопарда.

С. 69. *О вічно юний, свіжий закоханче, Що теплим променем священиць сніг Розтоплюєш на лоні у Діани!*— Тобто золото здатне перебороти навіть цнотливість, міфологічним втіленням якої була богиня Діана. Нарікання на могутність золота, що спотворює людину, досить часто зустрічаються у творах Шекспіра. Див., напр., монолог Ромео («Ромео і Джульєтта». V, 1).

С. 71. *Океан так само Не менший злодій: вал його хибкий В словах солоних місяць розчиняє.*— За давніми науковими уявленнями, місяць під впливом моря викривається солоною росою, яка потім знову падає в море і робить його солоним.

С. 86. *«Віддавши душу жалюгідну...»*— Перші два рядки відповідають епітафії Тімона, як її подає Плутарх. Третій та четвертий належать, певно, поетові Каллімаху (III ст. до н. е.).

ПЕРІКЛ, ЦАР ТІРСЬКИЙ

Час написання п'єси— 1608 р. Рукопис «Перікла» був зареєстрований у 1608 р. видавцем Едвардом Блантом, але друком не з'явився. Опублікував п'єсу 1609 року Генрі Госсон in quarto. Оскільки ніяких вказівок на передачу рукопису Госсону нема, можна гадати, що це було т. зв. «піратське» видання. На титульному аркуші п'єси було зазначено: «Недавно написана п'єса захоплює всіх і зветься «Перікл, цар Тірський». З повним викладом усієї історії, пригод і долі названого царя, а також з не менш дивовижними й незвичайними подіями (що стосуються) народження і життя його дочки Маріни. П'єсу багато й часто виконували слуги його величності в «Глобусі», в Бенксайді. Вільяма Шекспіра». Стан тексту Quarto 1609 р. явно незадовільний: рядки переплутані, чимало друкарських помилок, темних місць, віршовані фрагменти передані прозою і т. ін. Певно, видавець не мав авторського тексту, а використав запис суфлера чи погану копію авторського рукопису.

За життя драматурга «Перікл» ще двічі перевидавався: того ж самого 1609 року і в році 1611-му. 1619 р. видавці Джазгард і Павієр знову звертаються до тексту п'єси. Перевидається «Перікл» і 1630 та 1635 рр. Хемінг і Кондел, проте, п'єсу in folio 1623 р. не включили, не вважаючи її, можливо, цілком написаною Шекспіром. 1664 року в другому випуску третього видання Folio п'єсу «Перікл» опубліковано в збіранні творів разом з деякими іншими п'єсами, приписуваними Шекспіру.

Питання про авторство «Перікла» здавна викликало в критиці жваві дискусії. У XVIII — на поч. XIX ст. ставлення до п'єси було підкреслено зневажливе. Критики вказували на схематичність характерів, відсутність єдиної драматичної дії, неправдоподібність фабули і т. ін. Авторство Шекспіра беззаперечно заперечувалося. У XIX ст. йшлося вже про визнання співучасті драматурга у створенні п'єси. Як можливого співавтора називали Джорджа Уїлкінса, чия повість «Сумні пригоди Перікла, царя Тірського» з підзаголовком «Справжня історія п'єси про Перікла, як вона була недавно представлена достойним і стародавнім поетом Джоном Гауером» побачила світ 1608 р.

Питання співвідношення повісті Уїлкінса й Шекспірового «Перікла» лишається дискусійним і в наш час. Існує кілька концепцій: 1) повість стала сюжетним джерелом п'єси; 2) Уїлкінс написав «Перікла», текст якого потім був відредагований Шекспіром; 3) Уїлкінс, використовуючи популярність п'єси, створив прозовий її варіант. Особливо поширені друга і третя версії. Так, багато шекспірознавців, звертаючи увагу на слабкість I і II дії п'єси, припускають, що Уїлкінс був автором першого її варіанта, переданого для виконання трупі «Глобуса». Шекспір переробив текст, не зачіпаючи початкових фрагментів. Існує й інше пояснення: оскільки текст п'єси «піратський», він складений двома особами, причому запис I і II дій менш вдалий. Нерідко стверджується і цілковите авторство Шекспіра. У кожному разі «Перікл», безперечно, несе на собі відбиток генія драматурга. П'єсу включено в канон, і вона входить до всіх повних зібрань творів Шекспіра.

Сюжетним першоджерелом «Перікла» є безіменна книга на латинській мові «Історія Аполлонія Тірського», найбільш ранній примірник якої датується IX століттям. Проте це не перша обробка легенди. Історія Аполлонія була використана раніше пізньогрецьким романом. У XII ст. середньовічний автор Готфрід Вітербський включає цей сюжет до свого «Пантеону». Обробка історії про Аполлонія наводиться і в популярному середньовічному збірнику «Діяння римлян» (153 історії). Французькою версією легенди, вміщеною у збірнику, скористався Л. Туайн. Повість Туайна «Зразок сумних пригод, котрий містить найпрекраснішу, найприємнішу і найрозмаїтішу історію дивних випадків, що припали на долю царя Аполлонія» друкувалась неодноразово між 1567—1607 рр. Серед численних переробок сюжету — VII книга поеми Д. Гауера «Сповідь закоханого» (1390—1393), яка разом із повістю Туайна стала безпосереднім сюжетним джерелом «Перікла» Шекспіра.

«Періклом» відкривається останній період творчості драматурга. П'єса в художньому відношенні слабша від багатьох попередніх творів Шекспіра. У ній нема глибоких соціально-філософських проблем, що знайшли своє втілення в

конфліктах «великих трагедій». Втрачена легкість і гармонійність комедій. Проте було б помилкою розглядати п'єсу за зразок творчої невдачі драматурга. «Перікл» цікавий як перший крок до створення нового типу драми. Його досвід буде використаний Шекспіром при написанні «Цимбеліна», «Зимової казки», «Бурі».

На зламі XVI—XVII ст. дедалі відчутнішими стають зміни в самому характері англійського мистецтва. У надрах ренесансної культури починається період інтенсивного розвитку інших художніх тенденцій: барокко і класицизму. Шекспір не міг не відчувати найновіших потреб літературного розвитку. Лишаючись однією з найвидатніших постатей пізнього Відродження, драматург ускладнює свій метод, наближаючись до мистецтва XVII ст.

Зміна художньої орієнтації виразно проступає уже в «Періклі». Про це свідчить, наприклад, звернення драматурга до нового кола сюжетних джерел. Це — пізньогрецький роман в його подальших версіях, дошекспірівська п'єса кінця XVI ст., пізньосередньовічна й ренесансна авантюрна новела. Усі вони належать до спільної літературної традиції. Зближують їх принципи сюжетобудови і характеристики дійових осіб: швидке чергування подій, постійна зміна місця дії, особлива роль випадку в розвитку інтриги, тяжіння до незвичайного, відмова від поглиблених психологічних мотивувань вчинків героїв і т. ін.

Сюжетна схема «Перікла» майже цілком відповідає канону, що виробився у пізньогрецькому романі. У п'єсі чимало мотивів, які зустрічались іще в творах Ксенофонта, Ахілла Татія і Геліодора. Перікл переживає неймовірні пригоди, внаслідок яких опиняється не раз на краю смерті (переслідування Антіоха, загибель корабля), втрачає спочатку Таїсу, а потім Маріну (у п'єсі двічі обігрується традиційний мотив начебто справжньої смерті) — вона вкрадена піратами і т. ін. Шлях до щасливої розв'язки ускладнений неминучим втручанням Випадку, непередбаченими подіями. Деякі з цих сюжетних ситуацій уже розроблялися Шекспіром: розлука Егеона з сім'єю («Комедія помилок»), уявна смерть Джульетти («Ромео і Джульєтта») і Геро («Багато галасу з нічого»). Чимало з них буде використано в «Цимбеліні», «Зимовій казці» та «Бурі». Проте лише в «Періклі» ми натрапляємо на таку велику кількість авантурних ситуацій, пов'язаних з пізньогрецькою романною традицією.

Художня структура нової драми тільки-но складається, і тому драматург немовби перевіряє життєздатність матеріалу, програючи всілякі сюжетні ситуації. Але саме звернення до цієї традиції було не випадкове. Авантюрна, чи «романтична», драма утверджується на елизаветинській сцені ще в 60-і роки XVI ст. і одразу ж стає улюбленим видовищем англійської публіки. П'єси цього часу рясніють неймовірними пригодами, їх герої, гнані долею, зазнають численних випробувань. І все-таки не лише театральною модою пояснюється зацікавлення Шекспіра подібними сюжетами. Мабуть, сама традиція виявилася співзвучною новим духовним потребам часу.

Багато хто з дослідників підкреслював розкиданість дії в «Періклі». П'єса поділяється на сім фрагментів, кожний з яких має свій мікросюжет, свою власну проблематику. На початку дії мова йде про поневіряння Перікла, потім протгоніст на якийсь час зникає, а його місце в сюжеті займає Маріна. Ключовим

образом п'єси є море. Воно випробовує героя, мало не позбавивши його життя, потім винагороджує, повернувши йому зброю. Морські хвилі поглинають Таїсу, для того щоб врятувати її, на морі народжується Маріна і т. ін. Простір п'єси нагадує географічну карту, на неозорому обширі якої позначені клапти суходолу. Розщеплюючи простір, драматург прагне створити узагальнену картину дійсності. Відчуття неосяжності постійно присутнє в «Періклі», породжуючи, в свою чергу, відчуття нестабільності, зумовлене розсунутими межами всесвіту. Співзвучне цьому настрою і довільне чергування подій, і сама неправдоподібність того, що відбувається. Перехід від фрагменту до фрагменту створює видимість подорожі в часі, переміщення з одного міста до іншого — ілюзію мандрівки умовно-казковим світом. Умовність сюжету в «Періклі» підкреслюється раз у раз. Театральний механізм п'єси оголений до краю. Це зумовлюється і яскравістю сюжету (урочиста поява Антіоха і його дочки, лицарський турнір і бенкет при дворі Сімоніда та ін.), і постійним використанням музичних ефектів. Дія часто набирає підкреслено статичного характеру, що досягається шляхом використання пантоміми. До цього стародавнього жанру Шекспір звертався і раніше (спектакль ремісників, «Сон літньої ночі», пантоміма перед «Убивством Гонзаго» в «Гамлеті»). Тепер, однак, її виконавцями стають основні дійові особи п'єси, а не персонажі-актори. За допомогою пантоміми, наприклад, показано скорботу Перікла, який довідався, що Маріна нібито вмерла. Створюється особлива казково-умовна атмосфера, увага глядача концентрується на притчевому характері зображуваних подій. Часто-густо знаючи наперед про подальший розвиток сюжету, він може спостерігати за дією, безсторонньо оцінюючи вчинки персонажів.

Особливу роль з цього погляду відіграє образ Гауера, який виконує в п'єсі роль Прологу, Епілогу і Хору. Гауер з'являється на сцені перед кожною дією, а двічі навіть в середині дії (IV, V). Його сценічна функція — коментувати події, розповідати про те, що відбувається за сценою і т. ін. Але Гауер не просто носій позасценічної інформації. Він повноправна дійова особа п'єси. Його мова підкреслено архаїзована, відокремлена від мови інших персонажів. Чотиристопні римовані двовірші монологів Гауера довгий час навіть вважалися доказом того, що п'єса не належить перу Шекспіра. Гауер не просто розповідає, а постійно моралізує, осуджуючи або схвалюючи вчинки персонажів. Включення в число дійових осіб поета XIV—XV ст. підсилює відчуття часової дистанції, підкреслює умовний характер усього, що відбувається.

«Перікл» — своєрідна притча про людське життя. Провідною в п'єсі є етична проблематика. Дія «Перікла» розпадається на дві окремі історії, розділені часовим проміжком в 14 років. Перша — про поневіряння самого Перікла, друга — про долю його дочки Марини. Зовнішня сюжетна розірваність п'єси пов'язана із специфікою центрального етичного конфлікту, який і визначає художню структуру твору: активна і пасивна протидія злу.

Від самого початку образ Перікла підкреслено ідеалізований. Він розумний (розгадує загадку Антіоха), благородний (турбується про своїх підданих, допомагає жителям Тарса). Герой, проте, не здатний на активну дію. Він безсилий перед злобою Антіоха, не робить спроб домогтися кохання Таїси, і лише втру-

чання Сімоніда змінює його долю на краще і т. ін. Йому судилися життєві мандри. Проводячи Перікла сценічним простором, драматург примушує героя вступати в контакт усе з новими персонажами. Рух цей — примарний. Вся активність Перікла знаходить своє вираження в розмовах героя (напр., монолог про моральне обличчя монарха-тирана). До фіналу згасне і ця тенденція. Втративши Маріну, Перікл прирікає себе на мовчання і самотність, безконечне поневіряння морською стихією. Образ протагоніста свідчить про трансформацію ренесансної концепції антропоцентризму: не герой створює обставини, а обставини визначають поведінку героя.

Проте не слід забувати, що причиною поневірянь Перікла є цілком конкретне соціальне зло: жорстокість царя-тирана Антіоха. У п'єсі дано образи чотирьох правителів (Антіох, Перікл, Клеон і Сімонід), кожен із яких є певним типом державного діяча. Соціальна тема в п'єсі присутня, але втрачає своє домінуюче звучання. Цікава щодо цього сцена з рибалками (II, 1), яка за своєю реалістичною насиченістю нагадує епізоди другого плану в попередніх творах Шекспіра. Жарти рибалок мають чітко виражену соціальну спрямованість: несправедливість панує повсюди, її закони сильні в людському суспільстві. Викривальними мотивами, однак, значення цієї сцени не вичерпується. Вона пов'язана перш за все з етичною колізією «Перікла». З нею до п'єси входить стихія активного добра: рибалки охоче допомагають Періклу.

Мотив активності добра знаходить своє послідовне втілення в образі Марини. Як і Перікл, героїня зазнає численних злигоднів. Проте, навіть потрапивши в дім розпусти, Маріна зберігає свою чистоту. Мало того, їй вдається відвернути від пороку завідників цього закладу. Добро тільки тоді залишається добром, коли воно активне. Перікл підкоряється волі обставин. Маріна, успадкувавши активність юних героїнь попередніх творів Шекспіра, сама створює обставини. Не випадково, що саме вона повертає Перікла до життя у фіналі п'єси.

«Перікл» став першим кроком Шекспіра до освоєння жанру трагікомедії. Театральна структура, що почала складатись у цій п'єсі, дістає подальший розвиток у «Цимбеліні», «Зимовій казці», «Бурі».

П'єса мала особливу популярність серед глядачів часів Шекспіра, про що свідчить, наприклад, велике число її перевидань (більше, ніж у «Макбета» і «Отелло»). Інтерес до «Перікла» зберігається і пізніше. Коли 1660 р. після реставрації монархії відновилася діяльність театрів, першою шекспірівською п'єсою, поставленою на сцені, став «Перікл». У XX ст. п'єса виконувалась, наприклад, під час шекспірівських сезонів у театрі Олд-Вік і на стретфордських фестивалях.

Інтерес до «Перікла» виявляв І. Франко. В одній із своїх статей, згадуючи п'єсу, він пише, що Шекспір оживив у ній старовинний сюжет «цілим рядом дивних і прекрасно індивідуалізованих постатей».

Російською мовою «Перікла» перекладали М. Кетчер, А. Соколовський, П. Каншин, П. Козлов та ін. Українською мовою п'єсу перекладено вперше.